

УДК 821.161.2(82-3) +821.111

ІРИНА ШКОЛА

(Бердянськ)

ОБРАЗ ДОН КІХОТА В «БАЙГОРОДІ» Ю. ЯНОВСЬКОГО ТА «ПОВЕРНЕННІ ДОН КІХОТА» Г.-К. ЧЕСТЕРТОНА ЯК СИМВОЛ НАЦІОТВОРЕННЯ

Ключові слова: рецепція, проза, національна ідентичність, традиція, образ.

У сучасній компаративістиці залишається в центрі уваги проблема міжлітературного діалогу, яка сприяє встановленню загальносвітових закономірностей та локальних особливостей розвитку різнонаціональних літератур. У такому контексті набуває актуальності дослідження специфіки рецепції образу Дон Кіхота у творах Ю. Яновського та Г.-К. Честертонна, оскільки саме засвоєння та подальше переосмислення письменниками однієї країни творчості представників інших країн забезпечують діалогічний характер компаративних студій. Дослідницький інтерес також посилюється тим, що в 1920-х в обох країнах гостро постає питання перегляду ставлення до класичної спадщини. Під впливом специфічної соціально-політичної атмосфери повоєнної та пореволюційної доби, мистецьких пошуків та нових художніх ідей традиційний сюжетний матеріал сервантесівського роману звільняється від стереотипів сприйняття і рецептивних нашарувань минулих століть, поглиблюються його семантичні риси та відбувається структурна переорієнтація колись інтегральних характеристик.

Незважаючи на те, що феномен сервантесівського образу завжди привертав увагу вітчизняних та зарубіжних письменників, філософів і літературознавців (з-поміж яких В. Багно, Ф. Достоевський, І. Тургенєв, П. Асорін, А. Мачадо, В. Липинський, Х. Ортега-і-Гассет, М. де Унамунно, О. Пронкевич, С. Піскунова, О. Велш, М. Фуко, А. Штейн), і для того, щоб тільки їх перерахувати, потрібно написати монографію, в українському літературознавстві творчість Г.-К. Честертонна в цьому аспекті залишилася не дослідженою і ніколи не зіставлялася з роботами Ю. Яновського.

Огляд стану дослідження обраної теми свідчить, що наявні лише поодинокі українські й зарубіжні розвідки, автори яких вивчали іспано-українську комунікацію епохи модерну та образ Дон Кіхота як символ вітчизняного націотворення (О. Пронкевич, О. Романишин) або обмежувалися констатацією факту рецепції героя М. Сервантеса, рідше – порівняльним аналізом інваріанта та його версії у творах Г.-К. Честертонна (Д. Алквіст, Дж. Ардайла, Г. Менсін, Д. Фернандез-Морера) та Ю. Яновського (М. Гнатюк, Т. Мигун, Г. Церна).

Отже, метою нашої статті є дослідження специфіки інтерпретації образу Дон Кіхота в «Байгороді» Ю. Яновського та «Поверненні Дон Кіхота»

Г.-К. Честертон як символу націотворення. Порівняльно-історичний аналіз та типологічне зіставлення обраних творів дозволяє схарактеризувати їх з належною широтою історичної перспективи, простежити універсальні тенденції та суто етнічні риси.

Сервантесівський герой у творах митців обох країн постає як утілення універсальних цінностей людства в специфічних образних і стилєвих формах. Інтерес до іспанського роману пояснюється потребою творчої інтелігенції в само- та національній ідентифікації, оскільки гостра донкіхотівська конфліктність стала специфічною характеристикою не тільки соціально-політичної атмосфери 1920-х, що склалася на українських і британських теренах, а й особливого внутрішнього стану багатьох людей тієї епохи. Образ Дон Кіхота постає тим «Іншим», через ототожнення з яким письменники представляють себе і свою націю. За умови збереження індивідуальності кожного з комунікантів («Я»–«Інший») таке поєднання допомагає створити не лише своєрідну традицію толерантності до «Іншого», але й розкриває особливості власного ментального «Я».

Виявлення певних граней рецепції образу іспанського ідальго як утілення образу «Іншого» є підставою для з'ясування національної ментальної парадигми. При цьому згадувана нами взаємодія «Я» з «Іншим» пов'язана також із чітким усвідомленням авторами наявності «чужих голосів» у власних творах, неможливістю писати без рефлексії з приводу власного читацького досвіду.

Так, Ю. Яновський та Г.-К. Честертон відчували подібність між духовною ситуацією свого часу та тією, в якій створювався іспанський роман. Саме тому кожен із митців дає власну версію безумства створених ним донкіхотівських персонажів. На наш погляд, українські дискурси кіхотизму суттєво відрізняються від англійських. Їм властива надзвичайна національна заангажованість, бо тільки справжні Дон Кіхоти можуть мріяти про утвердження національних принципів, людської гідності, чесності та справедливості в охопленій революцією та громадянською війною державі [1, с. 75].

Повністю відповідаючи націотворчому характеру створеного Ю. Яновським образу, всі події відбуваються у звичайному місті Байгород – осередку сільської народної культури, що нерозривно пов'язана зі степом. Він, з його життєдайною енергією сонця, є в повісті символом української нації. Саме завдяки зв'язку з народним корінням це місце породжує героїв, близьких до Дон Кіхота, які вірять у прекрасне майбутнє, прагнуть вивести Батьківщину на новий щабель культурного та соціального розвитку.

У «Байгороді» читачеві репрезентовано героїко-романтичну атмосферу, в якій народжувалося українське донкіхотство. У повісті Ю. Яновського донкіхотівське безумство зашифроване, насамперед, у героїчних учинках персонажа, надзвичайній енергії молодості, вивільненої страшними соціальними зрушеннями, силі великої мрії, що поєднує його з іспанським ідальго. Кіхана, хоч і відчуває марність своєї боротьби, залишається справжнім лицарем, який до останнього подиху захищає Батьківщину і свою прекрасну даму Дульсінею/Лізу. Романтичний молодий Дон Кіхот, зображений у «Байгороді», захоплює своєю енергією та вірою в революційні ідеали і загальну справедливість.

Розглядаючи вчинки героя Ю. Яновського в контексті донкіхотівського божевілья, О. Пронкевич класифікує безумство Кіхана як «священне». Головний герой «Байгорода» нагадує досліднику блаженного, який заради інших людей та ідеалів ладен утратити власне життя [2, с. 221]. Відчуття піднесення, священного покликання, на нашу думку, підсилюється замилюванням письменника героїзмом молодості свого героя. У кіхотичній ситуації, коли жителі Байгорода побили Кіхану в церкві через те, що той спинив службу, агітуючи захищати власне місто, Ю. Яновський стає на захист свого героя, засуджуючи городян: «Він прийняв людську отару за лицарство і поліз промовляти до їхнього серця. А вони обросли шерстю і щетиною» [3, с. 341]. Щиро співчуваючи своєму персонажу, автор зазначає: «Санчо поблизу не знайшлося. І Кіхана пішов сам на фронт...» [3, с. 341].

Найяскравіше оце «священне безумство» та лицарскість героя підтверджує його благородний учинок – епізод, коли він, незважаючи на ревності, рятує від смерті Лізиноного чоловіка. Ніби підтверджуючи спорідненість із лицарем Сумного Образу у своєму передсмертному видінні, що є виявом підсвідомості, Кіхана уявляє себе стомленим лицарем, який розлучається з життям: «Він устав, опираючися на списа. Важкі доспіхи гнули до землі. Серце трохи постукало і стало знову. (...) Лати, дзвонячи, полетіли на камінну підлогу...» [3, с. 347]. Ці епізоди викликають у читача прямі асоціації з історією про Дон Кіхота, нагадуючи випадки, коли сервантесівський персонаж уявляє себе справжнім лицарем, бореться з вітряками чи приймає за військо стадо баранів. Примітно, що головний герой українця діє в межах повісті й чітко усвідомлює свою роль як книжкового персонажа. Художній текст, подібно до сервантесівського, трансформує реальність і навпаки.

Національна специфіка українського кіхотичного героя стає виразнішою при порівнянні з прочитанням образу Дон Кіхота в романі Г.-К. Честертон. Це історія про Дон Кіхота зі щасливим закінченням, наповнена тонким гумором і романтикою лицарських пригод. Переосмислюючи образ іспанського ідальго, автор намагався показати людину як центр духовної енергії, розкрити концепцію оновлення буття через внутрішнє вдосконалення особистості, розуміння кохання як творчого, відроджувального початку.

Так, Дон Кіхот, який вірить у реальність лицарських романів, ненормальний з погляду його оточення, але він чесний, справедливий, добрий, розумний. Він глибоко симпатичний Г.-К. Честертону, і письменник використовує його як прообраз і виправдання своїм дивакуватим героям. Насправді герой англійця підкреслено нормальний – це світ довкола нього збожеволів і відійшов від справжніх людських цінностей. Божевільна поведінка – це спосіб повернути світу нормальність, поглянути на реальну дійсність інакше.

Провідну роль серед кіхотичних героїв Г.-К. Честертон в «Поверненні Дон Кіхота» відіграє дивакуватий бібліотекар Майкл Херн. Англійський письменник використовує та по-своєму переосмислює сервантесівський мотив, коли людина, читаючи книгу, опиняється в стані зміненої свідомості та починає жити в книжковому світі. Так, трансформуючи мотив карнавального «божевілья» головного героя в його сакральне безумство, джерелом якого є книги про святих, М. Сервантес зображує розсудливе безумство як

особливий стан свідомості людини, що відтворює в реальній дійсності прочитаний текст. Це відкриває письменнику шлях до зображення структури свідомості героя, дозволяє глибше розкрити його внутрішні якості.

Подібне відбувається й у романі Г.-К. Честертона, головний герой якого Майкл Херн уособлює сервантесівського лицаря. Начитавшись книжок про Середньовіччя, честертонівський персонаж виряджається в костюм середньовічного мисливця і починає, як Дон Кіхот, жити за лицарськими законами. Він має власне уявлення про «золоте століття» і викриває сучасників, які втратили середньовічну простоту й близькість до Бога. Складається враження, що, беручи участь в аматорській п'єсі, кіхотичний персонаж не вдягає маску, а, навпаки, скидає її, позбавляючись ролі, яку грав усе життя. Суб'єктивно Херн – порядна і чесна людина, але фактично він напівбожевільний: «...безумне дитя, небезпечне тим, що йому дозволили гратися зі зброєю» (тут і надалі в перекладі автора) [5, с. 86]. Навіть зовнішність героя Г.-К. Честертона комічна та нагадує Дон Кіхота: «Високий, худий, він тримав одне плече вище за інше. Волосся в нього було біляве, наче присипане пилком, обличчя довге, ніс прямий, світло-голубі очі розставлені дуже широко, так, що здавалось, ніби в нього одне око, а інше незнамо де. У певному сенсі так воно і було – іншим його оком дивилася людина, що жила десять тисяч років тому» [5, с. 23].

Зігравши в п'єсі Олівії роль середньовічного короля, Майкл Херн стає ним насправді. Він, як і Дон Кіхот М. Сервантеса, живе у своїй власній реальності за законами лицарського кодексу, про які дізнався з книжок. «Актором мене зробили ви, – зауважує герой Г.-К. Честертон, – але п'єса виявилася більшою за життя» [5, с. 199].

На відміну від інших виконавців, які ставилися до п'єси та середньовічних ідеалів поверхово, Херн уважає їх надзвичайно важливими для людства. Одягнувши костюм лицарських часів, герой стверджує, що почувається в ньому значно комфортніше, ніж у сучасному, і, якщо б його примусили переодягнутися, він би почувався, немов на маскарад [5, с. 136]. За допомогою цього прийому перевтілення Г.-К. Честертон досягає надзвичайного ефекту контрасту в трактуванні минулого: він дає можливість минулому прокоментувати сучасність. Таким чином письменник намагається повідомити читачеві, що, на відміну від Середньовіччя, сучасний світ також тісний, він стримує та обмежує волю, і тільки звернення до минулого дає змогу зрозуміти це. В інтерпретації Г.-К. Честертон глобальні ціннісні орієнтири (закладені ще християнською релігією) набувають конкретно-історичного, сучасного характеру та відображають погляди й уявлення людини ХХ ст., яка усвідомлює значення культурного та соціально-історичного досвіду.

Хоча бібліотекар є знаковим героєм роману Г.-К. Честертон, він не головний персонаж, так само як Дон Кіхот, на думку Д. Алквіста, не є головним героєм історії М. Сервантеса про дивакуватого лицаря [4]. Алонсо Кіхана являє собою ідеал і навіть більше – символ цього ідеалу, оскільки людське уособлює в собі Санчо Панса, який вірить в ідеал, захищає його, але живе в реальному світі. Роман М. Сервантеса, за твердженням літературознавця, – це історія Санчо, роль якого в «Поверненні Дон Кіхота» Г.-К. Честертон віддав Дугласу Меррелу.

Фігура честертонівського супутника Дон Кіхота також неоднозначна, оскільки саме він одержує найважливіші перемоги в книзі англійця. Він називає себе Санчо Пансою і здебільшого поводить себе як вірний зброєносець, але є носієм коду Дон Кіхота, про що свідчать слова Херна: «Ви не Санчо Панса. Ви той, інший (...). Ви – лицар, який повернувся...» [5, с. 212]. У цьому ми погоджуємося з твердженням Д. Фернандеза-Морери про «роздвоєння образу сервантесівського героя в романі “Повернення Дон Кіхота”» [6]. Образ Дугласа Меррела має подвійне навантаження і втілює в собі риси як Дон Кіхота, так і Санчо Панси.

Особливість інтерпретації сервантесівського образу Г.-К. Честертон полягає в її глибокій релігійності. Устами своїх героїв, що подорожують Англією в кебі, письменник проповідує моральні цінності: «...літописець розповів би про те, як вони підвозили волоцюг і катали дітей; перетворювали кеб на пересувний ларьок, шатро та купальню; про те, як щирі душею кальвіністи приймали його за мандрівну кафедру та слухали повчальні проповіді Дугласа Меррела; про те, як Меррел підтримував Херна, який читав лекції з історії, пояснюючи незрозуміле та збираючи гроші. (...) Можливо, лицарю та зброєносцю не вистачало поважності, але добро вони творили» [5, с. 210].

Отже, в «Байгороді» Ю. Яновського та «Поверненні Дон Кіхота» Г.-К. Честертон, незважаючи на принципову відмінність розказаних авторами історій, наявна рецепційна інтертекстуальність образу Дон Кіхота, тобто та, яка може бути виявлена емпірично різними реципієнтами. Створені нараторами кіхотичні герої впізнаються не тільки типологічно, а й викликають прямі асоціації з ідеєю «донкіхотства» або подієво-семантичними компонентами сервантесівського твору, однак, незважаючи на незмінні онтологічні та аксіологічні доміанти, є глибоко національними. Вони протрактовані крізь призму авторського світобачення в контексті історичних реалій 1920-х років. Дон Кіхот у творах митців – образ-символ, та водночас вони наділяють його рисами своїх сучасників, що мають власну особистість.

Мотив безумства є одним із константних елементів. Причина цього феномену криється в тому, що знищення поведінкових бар'єрів дозволяє поглянути на реальну дійсність з іншого ракурсу, допомагає письменникам глибше розкрити психологію персонажа та донести до читача ідею боротьби за втрачені світом загальнолюдські цінності. Однак кожен автор застосовує цей мотив відповідно до власних художніх настанов. Так, безумство Кіхана Ю. Яновського, на нашу думку, можна класифікувати як «священне», а героя Г.-К. Честертон – «книжне», найбільш наближене до психічного стану Дон Кіхота М. Сервантеса. При цьому Дон Кіхот англійського письменника майже позбавлений духу месіанства та трагічності, властивого українському герою, оскільки на його формування, на наш погляд, вплинула суто англійська традиція зображення героя-ексцентрика, сформована в епоху Просвітництва.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує проблеми, оскільки простежено національну специфіку трактування образу Дон Кіхота в «Байгороді» Ю. Яновського та «Поверненні Дон Кіхота» Г.-К. Честертон як вияву міжкультурної комунікації без урахування інших художніх текстів цього ж періоду. Останнє дозволило б схарактеризувати їх з належною широтою історичної перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пронкевич, О. Дон Кіхот і націотворення / О. Пронкевич // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2006. – № 3. – С. 73–86.
2. Пронкевич О. Нація – нарація в іспанській літературі доби модернізму / Олександр Пронкевич. – К. : Пед. преса, 2007. – 256 с.
3. Яновський Ю. Байгород / Юрій Яновський // Чотири шаблі : Романи. Оповідання / Юрій Яновський ; [упоряд. К. П. Волинський]. – К. : Дніпро, 1990. – 366 с.
4. Ahlquist D. Lecture L. The Return of Don Quixote [Electronic resource] / D. Ahlquist. – Режим доступу : <http://chesterton.org/discover/lectures/50donquixote.html>
5. Chesterton G. K. The Return of Don Quixote: novel / Gilbert Keith Chesterton. – House of Stratus, 2008. – 230 p.
6. Fernandez-Morera D. Cervantes in the English-Speaking world / D. Fernandez-Morera, M. Hanke. – Edition Reichenberger, 2005. – 220 с.

ИРИНА ШКОЛА

ОБРАЗ ДОН КИХОТА В «БАЙГОРОДЕ» Ю. ЯНОВСКОГО И «ВОЗВРАЩЕНИИ ДОН КИХОТА» Г.-К. ЧЕСТЕРТОНА КАК СИМВОЛ НАЦИООБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию специфики интерпретации образа Дон Кихота в «Байгороде» Ю. Яновского и «Возвращении Дон Кихота» Г.-К. Честертон как символа нации. Исследовательский интерес обусловлен тем, что в 1920-х годах в обеих странах остро стоит вопрос пересмотра отношения к классическому наследию. Под влиянием специфической социально-политической атмосферы послевоенной и послереволюционной эпохи, художественных поисков и новых художественных идей традиционный сюжетный материал сервантесовского романа освобождается от стереотипов восприятия и рецептивных наслоений прошлых веков, углубляются его семантические особенности, и происходит структурная переориентация когда-то интегральных характеристик. Ценность исследования в том, что автором выявлены типологические сходства и национальные особенности интерпретации сервантесовского образа как символа нации. Дон Кихот в произведениях художников обеих стран – образ-символ, воплощение универсальных ценностей человечества в специфических образных и стилевых формах, который они наделяют чертами своих современников.

Ключевые слова: рецепция, проза, национальная идентичность, традиция, образ.

IRENE SHKOLA

THE IMAGE OF DON QUIXOTE IN «BAYHOROD» BY J. YANOVSKY AND «THE RETURN OF DON QUIXOTE» BY G.-K. CHESTERTON AS A SYMBOL OF THE NATION

The article deals with the specifics of interpretation of the image of Don Quixote in «Bayhorod» by J. Yanovsky and «The Return of Don Quixote» by G.-K. Chesterton as a symbol of the nation. Research interest is due to the fact that in 1920 in both countries people observe an urgent need to review the relationship to the classical heritage. Traditional plot material of the Cervantes' novel, under the influence of a particular socio-political atmosphere of post-war and post-revolutionary era, artistic exploration and new artistic ideas, exempts from stereotypes and receptive layers of the past centuries. Its semantic features become deeper and we can find structural reorientation once integral characteristics. The article is of great help to identify typological similarities and national features of the interpretation of Cervantes' image as a symbol of the nation. Don Quixote in the works of the writers of the two countries is an image, a symbol, an embodiment of the universal values of mankind in specific imaginative and stylistic forms, but they give it different features of their contemporaries.

Key words: reception, prose, national identity, tradition, way.

Одержано 29.08.2016 р.